

RITUAL, OBICEI, DATINĂ - CONCEPTE ALE ETNOLOGIEI ȘI FOLCLORISTICII

MARIA FLAVIA CIOCOTIȘAN*

RITUAL, CUSTOM, TRADITION- CONCEPTS OF ETHNOLOGY AND FOLKLORE

In the world of the traditional romanian village, the calendaristic rituals and the family ones have an important place, because man's entire life, spiritual and material is related to the sacred time, to man's time in a relation which lasts over time, with his fellows and with the moral and religious values of the community where he lives in, with the cosmic space and with God. The mythical personifications have been determined by the magic-religious thinking anchored between the sacred and the profane. In the romanian folklore, these rituals have been mentained up to our days with wide forms of manifestations, in which the old rituals are bound with ceremonial acts and with spectacular manifestations. They represent true popular holidays, with songs, dance, poetry and even theatre. To all these holidays also contribute elements from all folkloric domains such as: plastic arts, popular costume, songs and different ceremonial objects.

In this area we place our study.

Key words: ritual, ceremonial, custom, sacred time, profane time.

În cultura tradițională ritualurile calendaristice și cele de familie ocupă un loc important pentru că întreaga viață a omului, munca și ocupațiile pe care le are în timpul anului, relațiile cu semenii și valorile spirituale ale colectivității, întruchipările mitologice sunt determinate de gândirea magico-religioasă și erau legate și *timpul sacru* și *cel profan*, cum ar spune Mircea Eliade. În folclorul românesc, aceste ritualuri s-au păstrat până în zilele noastre cu forme de desfășurare destul de ample, în care riturile vechi se împletesc cu acte ceremoniale și cu manifestări spectaculare. Ele reprezintă adevărate sărbători populare, cu cântec, dans, poezie și chiar cu teatru. La aceste sărbători contribuie elemente din diverse domeniile folclorice cum ar fi: artele plastice, portul popular, cântecul și descândeul, jocul, dar și diferite obiecte ca recuzită ritualică ceremonială¹.

*Muzeul Țării Crișurilor, etnografie@mtariicrisurilor.ro

¹ M. Pop, *Obiceiuri tradiționale românești*, Colecția Excellens Univers, ediție revăzută, postfață de R. Zane, Editura Univers, București., 1999, cap. *Sistemul obiceiurilor*, p. 33.

În limba română existau doi termeni care au denumit același lucru: *obicei* și *datină*, cuvinte considerate sinonime de *Dicționarul limbii române contemporane*. Cuvântul *datină* este termenul general popular pentru tot ceea ce se practică respectând anumite reguli existente din trecut; are un sens oarecum arhaic în limba literară, în timp ce *obicei* este folosit frecvent în limba populară, dar și cea literară și a devenit un termen „tehnic” în limbajul de specialitate. *Ceremonialul* este acea parte a unei manifestări cutumiare alcătuită dintr-o succesiune organizată de acte rituale solemne, în primul rând cu conotații de bunăcuviință. *Ritualul* e un termen pur tehnic înlocuind mai nou obiceiul în literatura nouă de specialitate. În structura sa apar și elemente mitologice, care se așază deci la nivelul sacralui, în sensul credințelor vechi ale mediilor folclorice, alături de aspecte de natură socio-culturală².

În comunitățile tradiționale ritualul era o „manifestare folclorică moștenită”, pe care o anumită colectivitate o repeta, în mod regulat, cu aceeași ocazie, considerând-o potrivită și obligatorie. În general, ritualurile sunt transmise prin tradiție. Ele au suferit continue procese de adaptare la noi contexte socio- culturale și aceasta le-a asigurat continuitatea. Ritualurile tradiționale au avut un rol important în trecut, în formarea unei colectivități, dar și la păstrarea formelor tradiționale de viață³.

Dorind să facă o analiză a ritualurilor pentru a putea defini termenul, folcloristul francez Arnold Van Gennep este de părere că aceste credințe populare au avut un rol important în viața obiceiurilor, în comportamentul general al oamenilor, întrucât colectivitățile arhaice s-au situat pe o treaptă mai înapoiată a dezvoltării sociale. Pentru că ritualurile sunt sincretice nu doar prin mijloacele de realizare ci și prin ideologie și polifuncționalitate, era de multe ori dificil de diferențiat în rituri, elementele primitive cum sunt credințele superstițioase de cunoștințele empirice. Aceasta pentru că în toate ritualurile tradiționale, alături de elementele care ne duc spre practica primitivă a muncii, spre conștiința materialistă spontană a oamenilor, găsim multe elemente care conduc la concepțiile mai vechi despre lume, la reprezentările mitologice precreștine, necreștine sau creștine la diferite ideologii cu care s-a confruntat societatea tradițională de-a lungul timpului⁴. Ritualul are un caracter colectiv și general. Există tendința, la colectivitățile tradiționale, de a păstra ritualurile, fiind stăpânite de aceea „forță a păstrării” despre care ne vorbește și teoreticianul german al riturilor și credințelor, folcloristul Paul

² *Ibidem* p. 34.

³ *Ibidem* p. 34.

⁴ Arnol Van Gennep *Manuel de folklore francais contemporain*, Vol I, Paris, 1943, p. 79.

Sartori⁵. Această forță a făcut ca anumite practici ritual – magice să se păstreze chiar și după ce și-au pierdut sau schimbat sensul, păstrarea acestora fiind, în anumite momente, un mod de apărare identitară a colectivităților populare de influențe străine. Spre exemplu, la nunți și înmormântări nu participa întreg satul, dar obiceiurile de peste an aveau un caracter mai general, în satele unde se respecta tradiția folclorică. Acolo unde se păstrau tradițiile, colindau doar copiii sau ceata de feciori, deci doar ei participau, în mod activ la practicarea ritualului. Cu toate acestea într-un sens mai larg, tot satul participa, într-un fel sau altul, la desfășurarea colindatului, toate casele erau obligate să primească colindătorii: cei care nu îi primeau erau batjocoriți; colectivitatea avea, în acest caz, alte proporții și alt caracter decât la ritualurile de nuntă sau de înmormântare unde se implicau grupările de vârstă, vecinătatea și/sau neamul.

În funcție de natura ritualului, de împrejurări, colectivitatea tradițională îl practica în ansamblul ei, individual sau în grup. Ea credea, însă, în forța obiceiului și îl respecta. Când ritualul, după natura sa, trebuia general practicat, fiecare membru al colectivității încerca să respecte tradiția, îndeplinindu-l. Sub acest aspect, al tradiției, credința în necesitatea practicării stătea la baza ritualului colindatului, în satele cu viață tradițională, tot în aceste credințe rezidă puterea obiceiului. Omul acționa potrivit datinei, respecta rigorile tradiționale și buna – cuviință moștenită de la strămoși, altfel risca să se excludă singur din colectivitate. Obiceiul trebuia îndeplinit corect adică potrivit rânduielii îndătinată. În cazul ritualurilor, acestea trebuiau îndeplinite cu rigoare pentru a nu își pierde eficacitatea. Respectul pentru tradiție și preocuparea pentru formele de manifestare ale practicilor rituale au făcut ca oamenii cu aptitudini și interes să se specializeze în anumite roluri ale vieții folclorice.

Obiceiurile, ceremoniile și ritualurile oglindesc, ca orice fenomene folclorice, viziunea despre lume a oamenilor și contextul socio-cultural în care trăiau. De aici, odată cu dezvoltarea societății, datorită schimbărilor socio – culturale se schimbă și rolul și locul ritualurilor în societate. Schimbările de funcție au dus la schimbări de structură dar și de desfășurare a întregului sau doar a unor secvențe ale ritualurilor⁶.

Aproape toate ritualurile tradiționale foloseau, pentru a se realiza și manifesta public un complex de elemente care apar în combinații diferite. În timp, aceste elemente au format vocabularul riturilor sau ritualurilor, al ceremoniilor sau obiceiurilor. Fiind acte de comunicare, rituale și ceremoniale, era normal ca practicile ritual-magice să se realizeze prin acțiuni sau obiecte

⁵ P. Sartori, *Sitte und Brauch*, Leipzig, 1910, Apud. M. Pop, *op. cit.* p. 35.

⁶ M. Pop, *op. cit.*, p. 36.

cu valoare simbolică, organizate, de obicei, în opoziții binare, în care un termen reprezintă simbolul pozitiv iar celălalt simbolul negativ. De exemplu: apa și focul, Soarele și Luna lupta și victoria. Dar, pentru că sunt elemente de vocabular ritologic, sensul acestor simboluri, ca și cel al opoziției lor, nu era în toate reprezentările la fel. Adesea, simbolurile erau ambivalente uneori chiar polivalente. Astfel, pentru a-și putea dezvălui sensul lor în rituri sau ceremonii se apelează, la conotațiile contextuale, care de cele mai multe ori sunt semnificative. Împreună cu gesturile și actele, alcătuiau structura de bază a obiceiurilor. Dar în această structură intrau și textele orale recitate sau cântate, orațiile, urăturile, strigăturile și cântecele rituale sau ceremoniale. Pe această cale, ele marcau, momente sau aspecte importante ale ritualurilor sau ceremonialurilorcolindatului, prin acestea practicile de colindat vorbeau direct despre aspecte a căror semnificație forma sensul obiceiurilor, descriau ritualul sau, în mod alegoric, prezentau unele situații în procesul de comunicare dintre participanții la ritualul respectiv.

Deși tradițiile românești aveau, în mare, o structură unitară pe întreg teritoriul nostru folcloric, în viața tradițională, fiecare zonă, fiecare localitate avea moduri proprii de a se exprima în plan ritual. Obiceiurile specifice anumitor locuri aveau forme deosebite de realizare, oferind astfel posibilitatea de a deosebi prin aceasta oamenii care practicau și păstrau odinioară formele acestei culturi. Denumiri precum „țărani”, „munteni”, „mocani” și „ungureni” nu ilustrau doar locul de origine, ci se refereau la deprinderile ceremoniale ale oamenilor respectivi.⁷ În general cel care era nou venit în comunitate trebuia să își însușească obiceiurile locale pentru a nu fi considerat străini (în colectivitățile tradiționale individul reprezenta întreaga colectivitate).

Originea ritualurilor întâlnite în cadrul folclorului european este destul de diferită ca loc și ca timp. Etnologul german Paul Sartori credea că nu vom putea cunoaște niciodată cu certitudine originea tuturor obiceiurilor, realitatea fiind prea complexă și documentele din trecut prea puține pentru a ne clarifica situația⁸. După cum s-a putut observa, originea istorică a unor ritualuri nu poate fi dedusă din practicile apărute în procesul muncii. În schimb, originea altor practici cutumiare poate fi pusă în legătură cu rituri bazate pe credințe și mituri străvechi; altele s-au păstrat, călătorind, până în zilele noastre sub formă de joc sau de petrecere, putându-se naște chiar în țara noastră.

Multe dintre ritualurile tradiționale sau dintre elementele de structurale ale acestora pot avea originea în cultura traco-dacă. Altele, cele mai numeroase

⁷ *Ibidem*, p. 39.

⁸ *Ibidem*, p. 38.

sunt evidente moșteniri romane. Pe altele le-am împrumutat probabil, de la alte popoare din antichitate, în special din zona de răsărit a Mării Mediterane. Biserica a introdus și ea mai multe practici rituale și a contribuit la schimbarea formelor și sensului obiceiurilor mai vechi. Poporul român a împrumutat obiceiuri și de la naționalitățile conlocuitoare dar și de la cele cu care a intrat în contact în decursul timpului.

Pentru a cunoaște ritualurile calendaristice și cele de familie cât mai amănunțit, trebuie să cunoaștem locul și condițiile în care apar și se manifestă, să cercetăm, concret și cât mai atent, fiecare practică rituală și apoi să o raportăm la cele similare din alte zone, dar și la întreaga categorie de fapte din care face parte folclorul românesc, precum și cel al altor popoare.

În structura generală a ritualurilor tradiționale românești, în care fiecare ritual marchează un moment necotidian al vieții, un moment important, un început sau un sfârșit, o trecere de la o stare la alta, entitățile se împletesc în așa fel între ele, încât vechea separare a ritualurilor calendaristice de cele ale vieții de familie, deși marcată prin multe trăsături formale, se justifică doar parțial, fiind redusă, prin caracterul polisemic al fiecărei practici rituale ca semn. În trecut, oamenii societății tradiționale aveau o viziune globală asupra lumii și a vieții, a cosmosului și a dumnezeirii, fiecare ritual având valențe multiple, cu rolul de a întări în om credința⁹ în păstrarea *bunei rânduiei* a vieții sociale, ca o unitate.

⁹ *Ibidem*, p. 41.